

“ולמעלה בשמיים עפרוני ממריא אל על” על ספרו החדש של דוד גרוסמן “אשה בורחת מבשורה”

תקציר: ספרו החדש של דוד גרוסמן, “אשה בורחת מבשורה”, מעמיד לפני קוראיו מראה של הכאבים, הסתירות וההרחקות שבהם מתחבטת החברה הישראלית בהתנהלותה מול מה שמכונה ‘המצב הישראלי’. בספרו מעמיד גרוסמן זה מול זה את ‘מלאות החיים’ של ההוויה הפרטית-משפחתית ומולה את ‘המצב הישראלי’. הספר מתאר את הכרח ההילכדות במלתעות ‘המצב הישראלי’ ואת מחיר העתק שנגבה, בהכרח, מהלכודים – ילידי הארץ ובניהם. ההליכה בטבע, הדיבור על דמות אהובה באוזניים קשובות ואמפטיות וכתובה מדויקת, הנוגעת בליבת החיים – כל אלה מוצעים כפתרונות האפשריים היחידים לפולשנות המהרסת של ‘המצב’. אלא שכל פתרון כזה, בצד הגאולה והנחמה שבו, נפלש ונחדר אף הוא ב‘מצב הישראלי’. גופם של החיים במדינת ישראל מופקע מפרטיותו מפולש ונכווה אף הוא במלתעות המצב. שמות הדמויות ביצירה נבחרו בקפידה והם מאפיינים היבטים משמעותיים של הדמות המתוארת. סיומו של הספר מותיר פתוח את גודלו של עופר. מדרש שמו, המצוי בשיר המצוטט בפתחת הספר, מכוון להישארותו בחיים, להצמחת כנפיים והמראה: “ולמעלה בשמיים/ עפרוני ממריא אל-על”.

מילות מפתח: דוד גרוסמן, ‘אשה בורחת מבשורה’, ‘המצב הישראלי’, הברלים מגדריים בין גברים לנשים, ‘מלאות החיים’, מוטיב העקידה, ‘שכיל ישראל’, אנדרטאות, ‘האשה הגדולה משונם’, עופר, אורה.

מאתגר, תובעני ומדיר מנוחה

מאז שספרו החדש של דוד גרוסמן, **אשה בורחת מבשורה**, יצא לאור הוא ניצב בלב ההוויה התרבותית הישראלית, מאתגר, תובעני ומדיר מנוחה. ביטוי לכך הוא אופן התקבלותו על ידי קוראיו, על-ידי נציגי הקהילה הספרותית, כמו גם על-ידי עיתונאים בכירים שאינם שייכים לקהילה זו. הדיון בספר חרג ממדורי הספרות וחדר לעמודי החדשות והפוליטיקה. נחום ברנע, מבכירי עיתונאי ישראל ואב שכול בעצמו, כתב טור בעמודי הדעות ב“ידיעות אחרונות”, שבו המליץ על הספר. אילנה דיין, עיתונאית בכירה, תיארה במוסף הפוליטי של “ידיעות אחרונות” את הספר כ“מגש הכסף [...] של כל מי ששלחו את בניהם למלחמה השביעית ועוד ישלחו, מי יודע, למלחמה השמינית והתשיעית והעשירית”.

מבקרי הספרות כמו התחרו ביניהם בהענקת תוארי שבח מפליגים לספר. כך, למשל, תיארה אריאנה מלמד את הספר כ“רומן המכוון של הספרות העברית בשנות האלפיים. לא פחות מזה. אפשר שהרבה יותר מזה”. גליה בנוזמן, במאמרה: “דיסקט גיבוי לחיים”, כינתה אותו “הספר

הנפלא הזה”. בנוזימן ציינה שהספר עטוף בשתי מלחמות גדולות מהעבר, מלחמת 67 ומלחמת 73, ובשתי המלחמות נשמע הקול האנושי של הדמויות בטהרתו. לב הספר, כך בנוזימן, הוא טעינת זיכרונות – זיכרונותיה של אורה מבנה עופר – כפי שהיא מספרת אותם בלי הרף באוזני אברם. הדיבור על הבן עופר הוא ‘גיבוי’ לא רק של הזיכרון, אלא של החיים עצמם. לספר את עופר משמעותו לא רק לשמר בזיכרון את דמותו אם ייהרג, אלא ללדת אותו מחדש, לגדל אותו, להיות איתו ולא לתת לו למות. לפי בנוזימן, בספר מתקיימת ‘גאולה חלקית’, משום שיש חלק מת כלשהו שחוזר לחיים.

מיכאל גלוזמן, במאמרו: “אם לא תהיה ירושלים”, ציין שהספר קיבל ‘מעמד איקוני’ מיד עם צאתו לאור. עוד כתב, שלמרות שגרוסמן החל לכתוב את הספר, העוסק בחרדת השכול, כבר לפני חמש שנים, הספר נקרא, באופן בלתי נמנע, על רקע מותו של אורי גרוסמן, בנו של הסופר, שנהרג במבצע הקרקעי השנוי במחלוקת בסיום מלחמת לבנון השנייה. האירועים הפוליטיים העניקו לטקסט הבידיוני תוקף של ממשות ביוגרפית והיסטורית, ולכן, למרות שעלילת הספר בידיונית, יש תחושה עזה שהמציאות חדרה לתוך הרומן ופצעה אותו ואת בידיוניותו. גלוזמן הוסיף שהספר משלב את הסיפור הנשי של אם המסרבת לקבל את בשורת השכול, ואת סיפורן של מלחמות ישראל המעצבות את הסיפור הלאומי, שהוא סיפור גברי בעיקרו. על פי גלוזמן, הספר מדכדך בפסימיות הפוליטית שלו, בתפיסת היסטוריה יהודית קורבנית העולה ממנו, ובהיותו מלא בתחושת חורבן.

גם דורית הופ, במאמרה: “זמן צהוב בהווה מתמשך”, מדגישה את היעדר הפתרון לסבל שיש ב’קיום המשולש’, שהוא תבנית היחסים הבסיסית בספר. בסיום מאמרה טוענת הופ שסופו של הספר לא מביא מזור לנפש וכי שאלות רבות נותרו פתוחות. יצחק לאור, במאמרו: “הפוליגמיה והמוות”, מציין שהרומן מלא פחד ואהבה, אבל בעיקר “טראומה לא גמורה. הרגע שבין המוות הממשי למוות הסימבולי [...] הרגע שבין הפסקת החיים לכיסוי הקבר שלא מגיע”. בדבריי אני מבקשת להציג קריאה נוספת של הרומן, תוך שימת דגש על פוטנציאל השיבה לחיים הטמון בסיפור המקראי של האשה משונם, שבנה שלה שב לחיים, סיפור המוקרא על ידי אילן לאורה בנסיבות מיוחדות. ביטוי נוסף לפוטנציאל זה של השיבה לחיים נמצא במטפורת פרישת הכנף השזורה לאורכו של החלק הראשון של הרומן, כמגלמת מימוש מלא ומיטבי של החיים.

‘מלאות החיים’ מול ‘המצב הישראלי’

הספר מציב לפני קוראיו מראה חושפני ונוקבת של הכאבים, הסתירות וההדחקות שבהם מתחבטת החברה הישראלית בהתנהלותה האסונית בפתחו של הר־געש המכונה ‘המצב הישראלי’. בספרו מעמיד גרוסמן זה מול זה את ‘מלאות החיים’ של ההווה הפרטית־משפחתית ומולה את ‘המצב הישראלי’, שנקודות הציון הבולטות בו הם מלחמות ישראל ומבצעה. ברקע הסיפור הפרטי והלאומי מהדהדת השואה, כפי שהיא ניכרת בדמות אמה של אורה, ניצולת שואה רדופה ומסויטת.

הספר מתאר את הכרח ההילכדות במלתעות 'המצב הישראלי' ואת המחיר שנגבה, בהכרח, מהלכודים – ילידי הארץ ובניהם. סיפור נפילתו בשבי של אברם, המשלם בגופו ובנפשו את מחיר התמוטטותו של קו בר-לב במלחמת יום הכיפורים, מאפיל על חייהם של אורה ואילן, והם אינם מסוגלים לבנות תא משפחתי בצל אסונו. אברם חוזר מהשבי 'מת-חי', דבר המקבל ביטוי סמלי בכך שאין לו תעודת זהות, ובעיסוקו האמנותי באלבומי תמונות ריקים. 'מת-חי' זה הוא בעל נוכחות דומיננטית בחייהם של אורה ואילן, אהובי נעוריו, כפי שהדבר ניכר בזרעו שהוטמן ברחמה של אורה, ובכנו שגדל בכיתם של אילן ואורה כבנם.

'המצב הישראלי' חודר לכל תא בהוויית החיים המשפחתית-פרטית. כך, כאשר אורה מסיעה את בנה לגן על אופניה, והוא שואל אותה תוך שהוא נצמד לגבה: "אמא מי נגדנו? [...]. מי שונא אותנו בעולם, איזה ארצות נגדנו?" (שם, 415); המענה היחיד המשכך את חרדתו הקיומית הוא נסיעתו המשותפת עם אמו לאתר חללי השריון, כשסביבו עשרות טנקים עליהם הוא מטפס, מחליק באצבעותיו ורוכב כפרש על קני תותח. כשאורה מספרת על כך לאברם, היא מסיימת את סיפורה באמירה ביקורתית-אירונית נגד עצמה ונגד מדינתה: "אולי זה קצת פרימיטיבי [...]. אבל זה בהחלט היה יעיל. וחוץ מזה, [...] אני חשבת אז שמה שטוב למדינה שלמה – טוב גם לילד שלי" (שם, 422).

לידת הבנים אמורה להוות ביטוי מוחלט להווייה הפרטית, אבל לאחר לידתו של עופר, כשאורה ואילן עומדים ומתבוננים בתינוק הישן קמוץ האגרופ, אומרת אורה לאילן: "הנה יקירי, עשיתי עוד חייל לצה"ל" (שם, 343). תשובתו של אילן, שעד שיגדל יהיה שלום, זהה לתשובות של דורות של אבות לפניו, אבל כאשר עופר נמצא במבצע צבאי, בהווה של היצירה, חושבת אורה בלבה: "נו, [...] ומי צדק?" (שם).

ביטוי נוסף לחדירת 'המצב' ללב לבה של ההווייה הפרטית הוא בהשתריינות הבנים, המצטרפים להווייתו הישראלית-משוריינת זה מכבר של אילן, 'אביהם'. ביטוי ריאלי וסמלי לכך הוא ששני הבנים משרתים בחיל השריון, אדם כנהג טנק ועופר כתותחן ומפקד. עופר, הבן הצעיר, גאה בהשתריינותו, וכאשר הוא מגיע לחופשה הוא מציג לאמו ולאילן את סרבל השריונר החסיין-אש שקיבל, תוך שהוא מתעטף בו, קופץ, מרים ידיו לצדדים וצוחק: 'אמא! אבא! טלטאביז!'. כאשר אורה נמצאת במטבח ומבשלת באובססיה, בניסיון למלט עצמה מדאגותיה לבנה החייל שיצא זה עתה, מרצונו, למבצע צבאי, מזדמזמות בה השורות: "השריונים יצאו בחריקת שרשרת/ וכל גופם צבוע צבוע אדמה" (שם, 105). כשהיא קולטת מה היא שרה היא בולמת את עצמה, תוהה מאיזה 'בוידעם' נפל עליה דווקא שיר זה, ותוך כדי כך הוא ממשיך להזדמזם בה בניגוד לרצונה: "וכשהטנק שלו נפגע בשתי רקטות/ הוא בתוך אש לוהטת..." (שם).

"שמלה משמאל"

הווייה ישראלית צבאית משוריינת זו מעצימה את ההבדלים המגדריים בין גברים לנשים. אורה מרגישה שהיא נדחקת לקרן זווית בהווי הגברי-משפחתי שנוצר במשפחתה ומדיר אותה מתוכו.

כך, תוך שימוש בקודים צבאיים המזהירים מפני סכנה, נוהג אדם להזהיר את עופר מנוכחות אמם בסביבתם: ‘שמלה משמאל’ (שם, 492). הנשיות כביטוי לרגישות אנושית הנדחקת מפני ההשתריונות הגברית היא גם ההסבר לאהבתה של אורה לטליה, חברתו הנוטשת של עופר, תוך שהיא שומרת בארנקה דווקא את תמונתה במקום תמונתו של אילן, בעלה החוזר ונוטש. השתריונות גברית זו, תוצר לוואי הכרחי לחיים בארץ ישראל, המשוכפלת בשלושת הגברים במשפחה, מסבירה את ערגתה של אורה לבת משלה: “אני כל החיים שלי מרגישה החמצה נוראית שאין לי בת, ילדה. [...] כי תמיד אני חושבת שילדה הייתה עושה מאיתנו משפחה” (שם, 329). ההורות לבת-ילדה, כבעלת פוטנציאל חודר חומות לב, מסבירה את אמירתו המגומגמת של אברם שאילו נולדה מזרעו בת הוא לא יכול היה לכרות עצמו מלראותה ולהיות שותף בגידולה. השתוקקות זו לאימהות לבת דווקא, מסבירה את קנאתה הלוחכת של אורה, בסיום הרומן, באפשרות ההיפותטית, שלאברם תיוולד בת מנטע חברתו.

‘המצב הישראלי’ על ביטויו הגברי, הגס והמשוריין, נוכח גם באביוזי החיים הקטנים והאגביים ביותר, כמו פרטי הלבוש הגבריים. כך, על חולצה שהפלוגה של עופר חילקה לחייליה כתוב: ‘נבי מוסא כי הגיהנום בשיפוץ’, ועל הכובע שאברם מוציא מתרמילו כתוב: ‘גדוד שלח, פלוגה ג’, הבחורים’. גם השפה העברית-ישראלית בלועה ומזוהמת במלתעות ‘המצב’. כך, כאשר עופר מתקשר לאמו, ליד חבריו החיילים, ומבקש להרגיעה, הוא משתמש בסלנג צה”לי הזר לשניהם: “מה אתם עושים עניין, ניכנס, נשקשק עליהם קצת בנשק, נצא –” (שם, 112). בהמשך נחדר קולו ‘באינטונציה הזוחחה של ראש הממשלה’: “אנחנו לא נפסיק עד שנדביר את תשתיות הטרור [...] ועד שנמגר את כנופיות המרצחים ונגדע את ראש הנחש ונבער את קיני –” (שם, 113).

כאשר המשפחה כולה יושבת ל’ארוחת שבת עם מפה צחורה, חלה קלועה ומרק עוף’, והם מדברים ביניהם על ראשי התיבות האמיתיים של ‘מג”ח’, מציעה אורה פרשנות ההולמת את האופן שבו היא תופשת את השירות הצבאי של בניה: ‘מרכבת גיבורי חיל’, ואילו בניה, תוך שהם לועגים לפרשנות אימהית-נשית זו, מציעים פרשנות צינית-גברית-משוריינת, התואמת את ניסיונם בשירות הצבאי: ‘מוביל גוויות חרוכות’.

“איומה כנגדלות”

אורה, הדמות הנשית בספר, אם הבנים, אהובתם של שני הגברים, ממששת כל כולה את ‘מלאות החיים’. היא זו שהרה את הבנים, יולדת, מגדלת ושומרת עליהם מכל משמר. כך, לאחר לידת בנה הראשון, כאשר אילן, בעלה ואבי התינוק, עזב את הבית, בעודה חשה חולשה נוראית בגוף ובנפש, הרי שביחס לבנה התינוק תחושתה המתנסחת בתיאור האוקסימורוני של האהובה משיר השירים היא: “הכל אני יכולה! לשאת אותו בשיניים מהודו ועד כוש. איומה כנגדלות” (שם, 236).

בניגוד גמור לתחושת עצמות אימהית זו, הרי שעשרים שנה מאוחר יותר, בנקודת הפתיחה של ההווה המתואר ביצירה, אורה ננטשת על ידי כל גבריה, היא עזובה, חסרת עבודה ובית

משלה, והיא אובדת בריק החלול של חייה. נסיעתם המשותפת של אילן ואדם, בעלה ובנה, לטיול תרמילאים בדרום אמריקה, מבטאת את רצונם המשותף 'לתפוס מרחק' מאמא-אדמה על כפל ייצוגיה – האם המולידה ואדמת המולדת. בנה עופר 'בורח' אף הוא משהות משותפת עמה כאשר הוא בוחר לשוב לצבא ולהשתתף – בהתנדבות ומרצונו החופשי – במבצע הצבאי. עד לנקודת שפל זו בחייה קיבלה אורה בסבילות חסרת אונים את פלישתו המהרסת של 'המצב הישראלי'. מכאן ואילך, היא מסרבת להמשיך להיות שותפה פאסיבית לחלקה ב'מצב' ומחליטה להיות 'סרבנית בשורה'. היא יוצאת לטיול שתכננה עם בנה עופר, תוך שהיא ממירה, בלית-כרירה, את הבן באביו. ההליכה בטבע, הדיבור על דמות אהובה באוזניים קשובות ואמפטייות וכתובה מדויקת הנוגעת בליבת החיים – כל אלה מוצעים כפתרונות נשיים אפשריים יחידים לפולשנות המהרסת של 'המצב'. אלא שכל פתרון כזה, בצד הגאולה והנחמה שבו, נפלש ונחדר אף הוא ב'מצב הישראלי'.

"תתחילי מרחוק"

ההליכה בטבע טובה לאורה ולאברם ותחילתה בטקס טבילה והיטהרות, חוזר ונשנה, בנחל הנקרה לרגליהם, בכחינת הינתקות מהעולם הציוויליזציוני המייסר אותו השאירו מאחוריהם. המשכו של תהליך ההיטהרות הוא בכיבוס בגדיהם המיוזעים במימיו של מעיין זורם אחר, תוך שאברם לובש את בגדיו הלבנים-צחורים של בנו. ההליכה הממושכת והמתענגת בטבע מהווה ביטוי מוחשי להוויה הארצישראלית ולאהבתם החושנית גופנית של אורה ואברם, ילידי הארץ, אליה.

שביל ישראל הממושך, המתוח מקצה אחד של הארץ ועד לקצה האחר, מהווה אחד המימושים לתמונה הסמלית המושרת באופרה של הבן, אדם: "משהו על גלות, מסע כזה של גולים, המוני גולים. [...] ויש שם אשה אחת, [...] היא הולכת עם חוט ארוך, [...] אדום, מגלגלת אותו אחריה על הארץ" (שם, 258). בנוסף, הטבע מהווה מקבילה ומטפורה למערכת היחסים בין אורה ואברם.

אורכה של הדרך והיפקחותה לפנייהם הם אנלוגית להתמשכות השיחה ואיכותה. הסטיות הרבות מהשביל הראשי מבטאות את אהבתו של אברם ל'סטיות קטנות', כמו גם את הסטיות בשיחתם. הירידה לאפיקים ולנקיקים מקבילה לחדירת השיחה לפנייהם הנפש. כך, כאשר 'הר גואה מעליהם בנחשולי יער', מציינת אורה ש'יש המון מה לספר', וכאשר אורה מדברת על הדמיון בין אברם לאדם, אומר לה אברם: "אולי נמשיך עוד קצת? זה שביל טוב". בתחילת המסע, כאשר סמי, נהג המונית הערבי, שואל אותה היכן להורידם, היא מבקשת: 'במקום בו הארץ נגמרת', כאנלוגיה מטרימה לבקשתו החוזרת ונשנית של אברם: "אבל תתחילי מרחוק" (שם, 206).

אורה משתמשת במרחב הארצישראלי, על שמות קיבוציו המיתולוגיים, כדי להבליט את הניגוד בינה לבין המסורת האימהית-ישראלית-מרטירולוגית של שליחת הבנים לקרב. אלא שבעוד היא מבקשת להיבדל מהם בנחרצות, היא מוצאת עצמה לתדהמתה דומה להם: "מאיפה

בכלל באו ונטפלו אליה מילים כאלה, 'שולחת אותו לקרב', מה לה ולהן, והיא גם לא מהאימהות האלו ששולחות לקרב, ולא מהשוללות הללו, לא מאום-ג'וני ולא מבית-אלפא ולא מנגבה, לא מבית-השיטה או מכפר גלעדי. בכל-זאת, מסתבר לה עכשיו, לתימהונה, שזה בדיוק מה שהיא: היא הובילה אותו עכשיו אל נקודת הפגש הגרודית" (שם, 115). 'שביל ישראל' עצמו צרוב וכווי באזכורים ארכיטקטוניים שונים למסורת הצבאית ששולטת באזור ולמותם של חיילים צעירים רבים, כפי שהדבר ניכר בריבוי אנדרטאות ושלטי זיכרון לחיילים מתים.

“אלף קווים, קו ליום, קו ליום”

פעולת הכתיבה, אישית ואינטימית במהותה, חוזרת ונפלשת גם היא על ידי 'המצב הישראלי'. כך, בעקבות הילכדותו בשבי, מפסיק אברם לחלוטין את כתיבתו היצירתית השופעת וממיר אותה ביצירה ישראלית טיפוסית, מסוג אחר, החרוטה על קיר חדר השינה מעל מיטתו: "טבלת היאוש של שנות הצבא של עופר, שלוש שנים, יותר מאלף קווים, קו ליום, קו ליום, [...] בכל ערב היה מוחק בקו אופקי את היום שחלף"; גם המחברת של אורה, שאמורה להיות בבחינת יומן מסע פרטי, שנהפך ליומן חיים, נחדרת ונפלשת על ידי המצב הישראלי, כאשר המטייל שמוצא אותה ממשיך בכתב ידו, הדומה לזה של אורה, למלא את בה את עדויותיהם של החולפים על פניו בדבר חרטותיהם וגעגועיהם.

“עיניו – מתכת אפורה, שפתיו חוט ברזל”

גופם של החיים במדינת ישראל מופקע מפרטיותו, מפולש ונכווה אף הוא במלתעות המצב. כך תקופת שביו של אברם בידי המצרים כווייה בגופו הפגוע. דאגתה של אורה לבנה עופר נצרכת בפיה, כפי שמבחיין בכך אברם. ידו של עופר מטונימית לאופן בו הצבא מפקיע ומלאים את גופם של הבחורים הצעירים: "כף היד הגדולה והרחבה, עם הוורידים הבולטים שמתעקלים על גבה, עם הציפורניים הכסוסות שמתחתן קו שחור של שמן רובים [...] היד הזאת הצבאית". שיאו של תהליך הלאמת הגוף (והנפש) הגברי-ציוני כביטוי הכרחי לחיילות קרבית ישראלית, ניכר בגופו של עופר, לקראת סיום שירותו, כאשר הוא נהפך מגור האיילה, נקודת המוצא של חייו, לתרכובת חלקי מתכת צבאיים. כך, כאשר אורה חוזרת וטוענת נגדו על חלקו בכליאת הערבי בחברון: "עיניו היו מתכת אפורה, ושפתיו חוט ברזל, וגולגולתו הגלוחה כדור של אש קרה".

כפל הפנים של החיים בארץ, כשבמישור הגלוי מתחוללים חיי המשפחה ובמרתף הסמוי מתחוללת הוויית הכיבוש הצבאי המחריבה ומהרסת, ניכר בסצנת המסעדה. כך, ביום הולדתו של אדם, לאחר ברכתו של עופר, מרימים כל בני המשפחה כוסות יין ומברכים זה את זה נרגשים ודמועים: "לחיים [...] לחיי המשפחה שלנו". בה-בעת, במרתף התודעה, במרתף הסיפור, במרתף המציאות הישראלית ובמרתף בית בחברון: "איש זקן, חסום-פה כלוא בתוך חדר-קירור" (שם, 501).

“ויעל וישכב על הילד [...] ויגהר עליו [...] ויפקח הנער את עיניו”

סיומו של הספר מותיר פתוח את גורלו של עופר. תמונת הסיום, בה אורה ואברם יושבים במסתור המכתש הזעיר, חבוקים זה בזה 'כמו פליטי סערה', ממוזגת את בטנה של אורה, האם שהרתה וילדה, עם בטנה של ארץ-ישראל, אמא-אדמה. אורה ניתקת מחיבוקו של אברם ונשכבת על בטנה ההרה של הארץ: 'תחת גופה היו האבן הצוננת וההר כולו, עצום ודחוס ואינסופי'. אפיון מרכזי של אורה, השזור לאורך הספר כולו, הוא יכולתה להרות, ללדת, להניק, להפיח חיים ואף להשיב לחיים דמויות על סף מותן. הדבר ניכר, בין השאר, בעיסוקה-שליחותה כפזיונרפיסטית המרפאה כאבי גוף. פוטנציאל נשי זה של היריון והנקה כמעניקי חיים מקבל נוכחות מועצמת על יד שתי נשים נוספות המוזכרות בספר. האחת היא המינקת הערבית שמשדה יונק יזדי, הילד הערבי החולה, והאחרת, 'האשה הגדולה משונם', דמות מקראית שעליה מספר אילן לאורה בצעירותם.

כך, בהיותם בני תשע-עשרה וחצי, במהלך שירותם הצבאי בסיני, לפני שהתהפך עליהם עולמם, בשככם על מיטתו הצרה של אילן בחדרו בבסיס, בעוד מיטתו של אברם עומדת ריקה מולם. אילן, חייל צעיר, צבר-משוריין, לוחש באוזנה של אורה חברתו, כמה מרגש אותו לקרוא בספר מלכים את מה שאמרה 'האשה הגדולה משונם', כשהציעה לבעלה להכין לאלישע הנביא מקום שינוח בו בביתם בעוברו בסביבה: "נעשה נא עליית קיר קטנה, קרא לה אילן מהתנ"ך הצבאי הקטן, ונשים לו שם מיטה ושולחן וכיסא ומנורה, והיה בבואו אלינו יסור שמה" (שם, 141).

סיפור מקראי זה מהווה בבואה לנושאים המרכזיים העולים ביצירתו זו של גרוסמן: זוג הנוהג מנהג הכנסת אורחים כלפי גבר אחר, החיים במשולש של שני גברים ואשה, בעלה של האשה שאינו מעבר את אשתו, הגבר האחר, האורח, המעבר את האשה, ההיריון הבלתי צפוי המתקבל באושר רב, הן על ידי האשה ההרה והן על ידי בעלה שאינו אבי הילד, לידת התינוק, והילד הגדל עם אמו ובעלה שאינו אביו. כזה הוא בדיוק משולש היחסים בין אברם, אורה ואילן. כך, אילן שאינו מעבר בשנית את אשתו והיא מתעברת, באקט מיני חד פעמי, מזרעו של הגבר האחר – אברם. כך גם אושרה של אורה עם היוודע לה הריונה, כמו-גם החלטתה הנחרצת, בניגוד גמור לעמדתו התקיפה של אברם, שלא להפיל את תינוקם המשותף. כך גם לידתו וגדילתו של תינוק זה בביתם של אורה ואילן כאילו הוא בנם המשותף.

נקודת דמיון בולטת נוספת בין שני הסיפורים היא שילד זה, בבגרותו, נמצא בסכנת מוות, ובעיקר, כפי שמסופר בהמשכו של הפרק בספר מלכים, אותו מקריא אילן לאורה, התעקשותה הנחרצת של האשה על הישארותו בחיים והשבתו לחיים על ידי האורח, האחראי להולדתו, גם לאחר שנראה היה שהבן מת: "והנה הנער מת, מושכב על מיטתו. [...] ויעל וישכב על הילד, וישם פיו על פיו ועיניו על עיניו וכפיו על כפיו, ויגהר עליו; ויחם בשר. [...] ויפקח הנער את עיניו" (מלכים ב, ד, לד-לה). מנוסתה של אורה מביתה, והדיבוב – הכפייתי והמאגי – את חי בנה עופר באוזני אביו אברם, הם ביטוי להתעקשותה הנחרצת לעשות כל שבירה כדי לשמור על חי בנה. חלחול סיפור הבן להוויית האב, שעד עתה הייתה נעולה ואטומה, כמו גם

המשכב המשותף של האב והאם, הם בגדר מאמץ משותף להרות ולשמור את חיי הבן הנמצא בסכנת חיים.

עופרות החיים

שמות הדמויות ביצירה נבחרו בקפידה והם מאפיינים היבטים שונים של הדמות המתוארת. כך, עם לידתו של עופר, מספרת אורה לאברם: “כבר החלטתי שהשם שלו יהיה עופר. [...] הוא נראה לי ילד של חולם, שליו ואפילו קצת כבד-ראש. [...] אמרתי לאילן: עופר, והוא הסכים מיד” (שם, 280). ‘עופר’ הוא וולד ה’איילה’, כפי שמכונה אורה שוב ושוב במהלך דהירתה בשביל ישראל, ושמו זה מבטא את החיות והטבעיות באימהותה של אורה, בניגוד לטיעון המתריס של אדם, בנה הבכור, שהיא ‘אמא לא טבעית’.

כאשר אורה רואה את בנה עופר, גבר צעיר, נמדד בעיני זבנית צעירה כחנות הבגדים, היא גואה וחושבת בלשון האשה האוהבת משיר השירים: “דומה דודי לעופר איילים” (שם, 86). מאוחר יותר היא חוזרת לציטוט זה משיר השירים, כשהיא מספרת שבחרה את שם הבן בגלל: ‘דומה דודי לעופר איילים’ (שם, 328); אברם, בשומעו את סיפורי עופר בנו מפי אמו אוהבתו, שוגה לרגע, תוך שהוא מבטא בשגיא את אמת החיים הגדולה שלו, של אורה ושל בנו, כאשר הוא מכנה את אורה באגביות: ‘עופרה?’ (שם, 275).

כאשר אורה, הנמלטת מאימת הבשורה על מות בנה, מתעוררת מסויטת משנתה, היא חוטפת את מחברתה ורושמת שוב ושוב, בכפייתיות, תוך ניסיון להפעיל כוח מאגי נוגד מוות, את שם בנה. כאילו עצם כתיבת השם והגייתו יגנו עליו: “בזינוק היא נחלצת משק השינה, חוטפת את המחברת, ובחושך כותבת עופר עופר עופר, שורה אחרי שורה, עשרות פעמים, באותיות גדולות ומעוקמות, וממלמלת את שמו בחצי קול, [...] זה הנוגדן הכי יעיל שיש לה לארס שאולי עט שם על עופר [...] עופר, עופר היא כותבת, [...] עופר? עופר... עופר! עו-פר, בוא הבי-תה!” (שם, 299); אברם, במהלך הליכתם, מאשר את שם בנו: “עופר זה שם טוב. [...] כמו ‘אושר’ הוא חושב” (שם, 331), ובהמשך מוסיפה אורה ואומרת “גם באנגלית זה ‘offer’, וזה רך ופתוח, הצעתי כזה” (שם).

כאשר אורה אומרת לאברם שהליכתה בשביל ישראל היא גם פרידה משביל זה: “כוכב נורא עופרתי נוצק בו מצעד לצעד”. היות הבנים לבם וליבתם של חיי הוריהם ניכרת כדיבורם האוהב של ההורים על שני בניהם, תוך התענגותם על רסיסי זיכרונות: “מפני שרק לשניהם הם היו כה יקרים, עפרות חייהם” (שם, 452).

ה‘עפר’ משמש גם כמטפורה ללידה ולעיצוב הגוף הנשי, כפי שאורה חושבת במהלך מסעה בשביל ישראל, תוך שהיא מקניטה עצמה על פגמיה הגופניים: “מעפר לוקחנו, [...] ככה מבויץ גמור [...] כשחפנו אותה אי-אז בשחר הימים, מעיסת האדמה, [...] רק חבל שפספסו ככה בציצים, התקמצנו, והשוקיים עבות מדי, [...] שלא לדבר על התחת...” (שם, 198). במהלך מסעם, כאשר אורה ואברם מקיימים, לראשונה מאז הרו את עופר, יחסי מין, וכמו הורים ומתעברים מחדש בתינוקם עופר, מתוארת אורה: “פרושה ופעורה וראשה מופשל אחור כמו ערופה” (שם, 521).

השם 'עופר' מכיל גם משמעויות מנוגדות של 'הפניית עורף', כפי שמודיע אילן על כוונותיו של אברם, לאחר שהוא שומע על התעברותה של אורה ממנו: "הוא לא רוצה שום קשר עם החיים [...] להפנות עורף ולמחוק הכול..." (שם, 292); לאחר לידת עופר, מפנה אילן את כל תשומת לבו לתינוק החדש, תוך ש"הוא הפנה עורף לאדם" (שם, 405).

'עפר' מתפקד בספר גם כמטונימי למוות: "מעפר באת ואל עפר תשוב". שני הוריו מולידיו של עופר נקברים בעפר בעודם בחיים. כך, הטראומה של אברם היא קבירתו בחייו על ידי שוביו המצרים, בעוד מצרי אחר עומד בצד ומצלם את האירוע: "אברם [...] ידע את טעם העפר בעיניים ואת המחנק באף ואת צריבת מטחי האדמה המושלכים מלמעלה [...] חופן העפר הראשון פגע בפניו [...] הלם סטירת גוש־עפר מתרסק ישר אל פניו, [...] קוברים אותו חי [...] הפה נסגר מול העפר, והפה נקרע לנשום עפר [...] זורקים עפר לתוך עיניו ופיו וממיתים אותו..." (שם, 193).

גם אורה, במר ייאושה, חופרת בעפר האדמה: "אורה שכבה אפיים ארצה וסיפרה סיפור לבטן-האדמה, וטעמה את הרגבים וידעה שלא ימתקו, תפלים ועפרוריים יהיו. עפר נגרס בין שיניה, עפר הדביק את לשונה לחיכה [...] היא נחנקה וליעלעה עפר, [...] נתקעה במוחה מחשבה שהיא חייבת, חייבת לדעת איך זה, הלוא גם כשהיה תינוק היא הייתה טועמת לפניו את מה שהכינה לו [...] היא הייתה מוכנה להתפורר לעפר" (שם, 191). בנוסף, 'עופר' הוא תאומו של ה'איל' ובכך מעצים שמו את הדהוד מוטיב העקידה בספר, כפי שהוא נוכח, למשל, במחשבתה של אורה הלוקחת את בנה למקום הכינוס הגדודי: "ומה את [...] תראי אותך, כמה יפה ומסודר את לוקחת פה את בנך, את כמעט יחידיך, את אשר אהבת נורא" (שם, 98).

"פניו מוארות באורה"

שמה של אורה מעיד על כך שהיא מפיצה אור בחיי הקרובים לה. כך, עוד בהיותה נערה צעירה, בבית החולים, היא חוזרת ומדליקה גפרורים כדי לראות את שני הנערים-הגברים של חייה. כאשר אורה הילדה עדה להתקפים של אמה ניצולת-שואה, המכה עצמה בחדר החשוק, תוך שהיא זועקת אל עצמה: "זבל, זבל, אפילו היטלר לא רצה אותך" (שם, 375), החליטה אורה שלה תהיה משפחה משלה "והבית שלהם יהיה מלא אור, תמיד [...] בית מוצף אור ונטול צללים" (שם).

אורה מפיצה את אורה לשני בניה האהובים, כפי שהדבר ניכר בהיכנסו של עופר לחדר המשותף לו ולאחיו: "נדמה כאילו אור גדול הועלה בחדר [...] גם פניו של אדם אורות" (שם, 442); כאשר אורה מגיעה לביתו החשוק ונטול הנורות של אברם המבוגר, היא מדליקה אור בחדריו. היציאה לטבע עם אברם והדיבור המתמשך על בנם המשותף, משיב את אברם, שהיה מת-חי, לחיים, כפי שהדבר ניכר בתמונת הגזול הבוקע מביצתו לאחר הטבילה בנחל, בראשית מסעם, ובפניו המובסים והחשוכים של אברם, ההולכים ומזדהרים ואורים: "אברם, פניו מוארות באורה" (שם, 348).

“ולמעלה בשמיים עפרוני ממריא אל על”

השורה הראשונה שבה נפתח הרומן היא ניסיון השתקה של אורה מצד אברם, בבית החולים המואפל, באחד מימי מלחמת ששת-הימים. אברם, נער צעיר, מתלונן על כך שאורה, הנערה הצעירה, שרה בקול, מתוך שנתה, ומעירה את כולם. סצנה זו חוזרת שלוש פעמים בתחילת היצירה כביטוי לחשיבותה. בהמשך מתחילה אורה לשיר: “עגל רך, קשור בחבל, על העגלה מוטל/ ולמעלה בשמיים עפרוני ימריא אל-על” (שם, 58). שיר זה, על מיקומו בפתחת היצירה ועל חזרתו הרבה, מהווה אף הוא מפתח להבנת היצירה ולאפשרויות הקוטביות העומדות בפני הדמויות השונות.

כל דמות ביצירה בוחרת, בדרכה, בין הוויה פסיבית של: “עגל רך קשור בחבל/ על העגלה מוטל”, או על פי נזיפת-תהיית האיכר בשיר, בהוויה אקטיבית, המתממשת במטפורה של צימוח הכנפיים וההמראה: “לו צימחת שתי כנפיים והמראת גם אתה”.

יצאתה של אורה למסע היא בגדר סירוב להמשיך להיות: “עגל רך קשור בחבל”. שיבתו האיטית של אברם לחיים, במהלך המסע וההיריון המשותף של הבן עופר, הם בבחינת נטישת אפשרות המוות-בכיים ובחירה בהצמחת כנף והמראה אל-על.

הרומן משאיר פתוחה את האפשרות ש’עופר’, שאותיות שמו מצויות בשם ‘עפרוני’, ייוותר בכיים. כתוצרם המשותף של שני הוריו אוהביו, שבמהלך מסעם המשותף בשביל ישראל חזרו והרו אותן שנית, ישוב עופר בשלום מהמבצע הצבאי וימריא לחייו: “ולמעלה בשמיים עפרוני ימריא אל על”.

רשימה ביבליוגרפית

- גרוסמן, דוד, 2008. **אשה בורחת מבשורה**, הוצאת הספרייה החדשה.
בנזימן, גליה, 2008. “דיסקט גיבוי לחיים”, **תרבות וספרות, הארץ**, 9 במאי.
גלזמן, מיכאל, 2008. “אם לא תהיה ירושלים”, **תרבות וספרות, הארץ**, 5 במאי.
הופ, דורית, 2008. “זמן צהוב בהווה מתמשך”, **תרבות וספרות, הארץ**, 24 באוקטובר.
לאור, יצחק, 2008. “הפוליגמיה והמוות” בתוך: **תרבות וספרות, הארץ**, 9 במאי.

e-mail: stadv@gmail.com